

Marko Stojanović¹

Samostalni istraživač

<https://orcid.org/0009-0005-9248-4528>

UTICAJ BIROKRATIJE U HABZBURŠKOJ MONARHIJI NA DEFINISANJE ETNIČKIH GRUPA I JEZIKA POSLE 1848. GODINE – SLOVAČKI KONTEKST

Ovaj rad pokušava da dokaže pretpostavku da je birokratija Habzburške monarhije učvrstila poziciju slovačke posebnosti u okviru Ugarske, budući da je slovensko stanovništvo u Gornjoj Ugarskoj u drugoj polovini 19. veka dobilo naziv koji je bio drugačiji od onog kojim je označavano slovensko stanovništvo zapadno od reke Morave. Hronološkom analizom događaja se dolazi do zaključka da je u tom kontekstu slovačko stanovništvo zahvaljujući svojoj brojnosti i teritoriji koju je zauzimalo počelo da igra značajnu ulogu u planovima čeških i mađarskih političara, posebno tokom Prvog svetskog rata. Uz to je na planu jezičke situacije i službeno zaživela podela na Čehe i Slovake, odnosno na češki i slovački jezik, i to uprkos odsustvu opšteprihvaćene kodifikacije slovačkog književnog jezika.

Ključne reči: birokratija, Habzburška monarhija, popis, Slovačka, slovački književni jezik

1. Uvod. Iako je Habzburška monarhija u starijoj historiografiji predstavljena kao protivnik nacionalnih pokreta, ona je zapravo dala politički i institucionalni prostor za razvoj modernog građanskog društva i uz njega, nacionalističke politike (Cohen, 2007: 245, 274). Klasifikacije stanovništva koje su pratile modernizaciju Habzburške monarhije bile su ključni faktor za etabliranje, promociju i održavanje nacionalnih kategorija identifikacije, iako to nije bio cilj birokratije, forme društvene organizacije koja počiva na centralizatorskim težnjama državne uprave (Stergar/Scheer, 2018: 576). Proces stvaranja klasifikacija stanovništva prošao je kroz tri faze: 1) prihvatanje standardizovanih normi jezika da bi se olakšao birokratski posao, 2) kategorizacija stanovništva i 3) integrisanje nacionalnih kategorizacija u pravne okvire (Stergar/Scheer, 2018: 576–577). Pripadnost određenoj naciji je

¹ jankulam@yahoo.com

posle klasifikacije imala odlučujući uticaj na pristup obrazovnom sistemu, glasačko pravo i mnoge druge aspekte života u Monarhiji za sve etničke grupe (Stergar/Scheer, 2018: 577).

Najnovija historiografija dokazuje da stvaranje određenih nacija u Habzburškoj monarhiji nije bila samo neizbežna posledica modernizacije ili istorijske nužnosti, već i posledica slučajnosti, diskontinuiteta i neuspeha (Stergar/Scheer, 2018: 575). Seljaci su polako, tokom perioda koji je trajao više od jednog veka, postajali Hrvati, Srbi, Česi, Slovaci, Italijani, Rumuni, Poljaci, Mađari, Slovenci i Nemci (Stergar/Scheer 2018: 576). Glavni protagonisti su bili nacionalisti, koji su prvo zamislili svoje nacije, pa tek onda počeli da pišu pamflete, programe, crtaju granice i stvaraju nacionalne pokrete. To je bio dug, a često i vrlo neuspešan proces (Stergar/Scheer, 2018: 576). Nacrti ustava i kasnije ustav Monarhije prate dugu tradiciju poistovećivanja jezika i naroda koja je postala popularna početkom 19. veka. Mnogi autori su izjednačavali jezik i narod u doba prosvetiteljstva; ta teorija je postala posebno uticajna posle Fihteovog dela *Reden an die deutsche Nation* (1808) (*Obraćanje nemačkoj naciji*) (Stergar/Scheer, 2018: 580).

2. Revolucije 1848. godine. Pobuna u Palermu u januaru 1848. godine, koja je prisilila kralja Dveju Sicilija da usvoji Ustav, inicirala je niz revolucija koje su se velikom brzinom proširile Evropom. Tokom sledećeg meseca su isto učinili kralj Pijemonta-Savoje i vojvoda Toskane, dok su u Parizu okršaji demonstranata i vojske rezultirali prelaskom vojske na stranu pobunjenika, što je primoralo kralja Luja-Filipa da pobegne iz zemlje i tako ostavi prostor za proglašenje republike. U martu se talas pobuna širi na Lombardiju i Veneciju (koje pripadaju Habzburškoj monarhiji); Pijemont potom objavljuje rat Habzburškoj monarhiji, koja u te dve pokrajine šalje vojsku (Sperber, 2005: ix). Sukobi nezadovoljnog stanovništva sa organima reda dešavaju se i u Berlinu, što izaziva brzu reakciju kralja, koji imenuje liberalne ministre i obećava donošenje ustava i unifikaciju svih nemačkih zemalja (Sperber, 2005: ix).

U Ugarskoj se usvajaju takozvani *aprilski zakoni*² da bi se zaštitili interesi sitnog plemstva (Tejlor, 2001: 68). Lajoš Košut (*Lajos Kossuth*) je 3. marta 1848. održao govor u kojem je tražio oporezivanje plemstva, ukidanje kuluka, kompenzaciju za zemljoposjednike posle ukidanja kuluka, pravo glasa za srednju klasu i imućnije seljake, reorganizaciju vojske koja bi više odgovarala Ugarskoj, odnosno ustav za ostale delove Habzburške monarhije. Ovaj govor je potom štampan i čitan na ulicama Beča i po univerzitetima diljem zemlje (Judson, 2016: 163–164). Deset dana kasnije je tokom sednice parlamenta u Beču vojska otvorila vatru na studente koji su se skupili ispred zgrade parlamenta; ubijeno je ukupno pet ljudi (Judson, 2016: 164–165). Car Ferdinand je 15. marta okupljenoj masi obećao Ustav, istog dana kada je Košut u Pešti ponovio zahteve od trećeg marta,

² U slovačkoj historiografiji ovi zakoni su poznati kao Martovski (Marcové zákony).

pa je naredbom cara formirana ugarska vlada sa premijerom Lajošem Batanjem (*Lajos Batthyány*) na čelu. Apetiti su počeli da rastu i posle informacije o ovoj odluci izbijaju neredi u Milanu i Veneciji. Većina Austrijanaca je proslavila obećani Ustav i ukidanje cenzure (Judson, 2016: 168). Simbol režima, kancelar Meternih (*Klemens von Metternich*), koji je podržavao češku literarnu obnovu i ilirski jezik kao oblike *kulturnog nacionalizma* u borbi protiv mađarskog nacionalizma (Tejlor, 2001: 49), pobegao je iz zemlje.

Svoje aprilske zakone proklamovali su i Česi, koji su 29. marta 1848. godine tražili ujedinjenje zemalja Svetog Vaclava (Tejlor, 2001: 74–75). Tokom aprila je car priznao proglašenu ugarsku vladu, dok je guverner Galicije ukinuo kuluk. U maju su na izborima za Frankfurtsku skupštinu poredili konzervativci i monarhisti, dok su se u Habzburškoj monarhiji organizovali masovni skupovi Slovaka, Srba i Rumuna (Sperber, 2005: ix). Mađari su poslali svoje izaslanike na zasedanje Frankfurtske skupštine i tražili da se zaustavi formiranje slovenskih zemalja unutar Monarhije. Narednog meseca su održani izbori za austrijsku, hrvatsku i mađarsku dijetu (skupštinu), dok je u Pragu organizovan Sveslovenski kongres koji će biti detaljno analiziran u narednom poglavlju.

Od leta 1848. godine Beč počinje da kontroliše situaciju: u junu Vindišgrec (*Alfred Windisch-Grätz*) razbija Sveslovenski kongres u Pragu, a Radecki oslobađa Milano. U septembru ban Jelačić sa svojom vojskom ulazi u Ugarsku, dok u oktobru Vindišgrec oslobađa Beč (Judson, 2016: 215); u septembru 1848. godine se u Monarhiji ukida kuluk (Judson, 2016: 194). Car imenuje Jelačića za bana Hrvatske, a Košut počinje sa svojom političkom agitacijom u Pešti. Krajem septembra i početkom oktobra počinju okršaji između Mađara i Rumuna u Transilvaniji, ali i Mađara i carske vojske koju predvodi Jelačić i koja biva potisnuta prema Beču.

Zahvaljujući složenim političkim odnosima u okviru Monarhije, događaji tokom 1848. i 1849. godine bili su vrlo dramatični, a ponekad i gotovo apsurdni. Ovu tvrdnju možda najbolje dokumentuje činjenica da je kralj Hrvatske (Ferdinand V) objavio rat kralju Ugarske (Ferdinand V), dok je austrijski car ostao neutralan (Ferdinand I od Austrije) – pri čemu je na sve tri funkcije bila ista osoba (Jászi, 1929: 96). Taj isti car je bio prinuđen da sa svojom vladom iz Beča, koji su zauzeli radikali, pobegne u mesto Olomouc u današnjoj Češkoj. Njih su u narednom mesecu uspjeli da poraze Jelačić i Vindišgrec i ponovo zauzmu prestonicu Monarhije. Otprilike u isto vreme zasedala je dijeta u Kromjeržihu (češki: *Kroměříž*, nemački: *Kremsier*) i za premijera izabrala Feliksa Švarcenberga (*Felix Schwarzenberg*) (Sperber, 2005: xvi).

Drugog decembra 1848. godine novi car Monarhije postaje Franc Jozef (Judson, 2016: 215). Carska vojska osvaja Peštu i primorava mađarsku vladu da se preseli u Debrecin, dok reorganizovane mađarske snage pod vođstvom poljskog generala Jozefa Bema (*Józef Bem*) ulaze u Transilvaniju. U martu 1849. godine

premijer Švarcenberg raspušta parlament u Kromjержižu (Judson, 2016: 215) i suspenduje Ustav. Radecki uspeva da pobedi kod Novare 29. marta 1849. godine, dok Austrija petog aprila iste godine prekida vezu sa Nemcima tako što austrijski poslanici napuštaju Frankfurtsku skupštinu (Tejlor, 2001: 94). U istočnom delu Monarhije su Mađari 13. aprila 1849. godine zbacili Habzburge, imenovali Lajoša Košuta za namesnika i preselili parlament u Debrecin (Tejlor, 2001: 95). Sve to je učinjeno na osnovu usvojenih aprilskih zakona, koji su praktično odvojili Ugarsku od Austrije (Judson, 2016: 205). Iako su ukinuli kmetstvo i garantovali osnovna ljudska i građanska prava, ovi zakoni nisu definisali posebna prava za nemađarske narode Ugarske. Detronizacija Habzburga u Debrecinu je ličila na ono što je uradila Rakocijeva dijeta gotovo vek i po ranije. Razlika je bila u tome što je Rakoci predvodio feudalnu pobunu plemstva, dok je iza Košuta stajalo liberalno plemstvo, nova srednja klasa i celokupno seljaštvo, što i objašnjava probleme koje je Beč imao u gušenju ove pobune (Jászi, 1929: 96–97). Mađarski liberali su bili uvereni da će nacionalne razmirice u Ugarskoj nestati sa uvođenjem reformi po uzoru na Francusku (jedna nacija, jedan jezik), s obzirom na to da su one bile proizvod starog režima (Orton, 1978: 15). Za Mađare su secesionistička agitacija Hrvata i Srba, kao i *lojalni* zahtevi Slovaka bili izdaja i panslavizam iza kojih su stajali habzburška birokratija i reakcionarna Rusija (Orton, 1978: 19).

U maju 1849. godine Habzburzi su postigli dogovor sa carskom Rusijom o zajedničkoj intervenciji protiv mađarskih snaga (Sperber, 2005: xix), pa su tako ruske trupe na teritoriju Ugarske ušle u narednom mesecu. Rusi su intervenisali protiv Mađara delom i zbog straha od uticaja poljskih generala koji su se borili u mađarskoj vojsci (Tejlor, 2001: 95). Iako je bio ubedljiv i simboličan, poraz Mađara kod Vilagoša u avgustu 1849. godine ne može da se poredi sa Belom gorom, jer dinastija nije uspela da stvori i instalira *novo* ugarsko plemstvo, kao što je to bio slučaj sa Češkom (Tejlor, 2001: 96). Ukupan broj žrtava revolucija 1848/49. u Monarhiji iznosi oko 100.000 (Judson, 2016: 215). Istoričar Alan Tejlor (*Alan John Percivale Taylor*) konstatuje da događaje 1848/49. godine u Habzburškoj monarhiji nije izazvala industrijska revolucija, već zapravo njeno odsustvo; političku zaostalost ove zemlje dokumentuje i to da su glavna pokretačka snaga događaja bili studenti (Tejlor, 2001: 67). Poljski lingvista Tomaš Kamusela (*Tomasz Kamusella*) zaključuje da su nacionalni pokreti, koji su se pojavili 1848. godine, bili etnolingvistički definisani (Kamusella, 2009: 365), što zapravo znači da je osnovni element koji je povezivao sve učesnike na svim stranama bio – sopstveni zajednički jezik.

3. Jezička politika u Monarhiji posle Revolucije. Upotreba jezika u svim oblastima javne komunikacije je za vlast u Monarhiji predstavljala posebno komplikovan problem. Naime, Beč je morao da pomiri dve nužnosti: jedan službeni jezik sa olakšavanjem komunikacije između predstavnika vlasti i

lingvistički raznorodnog stanovništva Monarhije. Iako je Ustavni zakon iz 1867. godine dozvolio pravo svakom građaninu na upotrebu svog jezika i školovanje na njemu, to pravo u praksi nije bilo ostvarivo za sve narode, jezike i vernakulare³ Monarhije (Judson, 2016: 293). Na drugoj strani Nemci (najbrojniji i najuticajniji narod u Monarhiji) nisu mogli da shvate zašto Sloveni ne nauče nemački jezik i tako postanu deo svetske književnosti i nauke (Judson, 2016: 209).

Početakom 1880-ih godina je u Češkoj, prema analizi Tomaša Kamusele, postignut potpuni bilingvizam kada se radilo o upotrebi službenog jezika (Kamusella, 2009: 741). Slično je bilo i u Moravskoj, dok je u Šleskoj do 1918. godine jedini zvanični službeni jezik bio nemački (naravno, nastava u osnovnim i srednjim školama je tamo gde je to bilo potrebno realizovana i na češkom i poljskom jeziku) (Kamusella, 2009: 741). U Ugarskoj je zakonom iz 1867. mađarski određen kao jedini službeni jezik. Status jezika nacionalnih manjina je definisan zakonom iz 1868. godine, prvi put u istoriji jezičke legislative na osnovu etnolingvističkog principa (Kamusella, 2009: 742).

Važnost jezičkog pitanja u Austrougarskoj odlično dokumentuje zahtev slovenačkih predstavnika 1894. godine da se u Gimnaziji u Celju nastava odvija na slovenačkom jeziku, baš kako im je to premijer Tafe obećao 1888. godine. Nemci su pretili izlaskom iz vlade ukoliko se slovenački zahtev ispuni, a Slovenci obrnuto, da će izaći iz vlade ukoliko se njihov zahtev ne ispuni – tako je cele 1894. godine pitanje Celja i jezika nastave u gimnaziji dominiralo austrijskom politikom. Naredne godine je vlada odobrila slovenačke razrede u gimnaziji u Celju, pa su zbog toga Nemci napokon i izašli iz Vlade, što je označilo propast poslednjeg pokušaja uspostavljanja ustavne vladavine u Austriji. Od tog trenutka će njome vladati namesnici, dok će Rajhsrat biti samo poprište sukoba neprijateljskih nacionalnih grupa (Tejlor, 2001: 194).

4. Slovačka jezička situacija između revolucija i Hodžovsko-hatalovska reforma. Revolucije 1848–1849. nisu rešile kaos na planu slovačke jezičke situacije, pošto su posle 1850. godine u upotrebi bili ovi jezici: češki jezik Kraljičke biblije, slovakizovani češki (pod kasnijim nazivom *staroslovenčina*), novi češki književni jezik, Bernolakov jezik i Šturov jezik (Rolková, 2007: 67). To stanje je bilo daleko od konsenzusa kada se radi o standardizaciji jezika. Konfuziju koja je pratila pitanje standardnog⁴ slovačkog jezika je odlično opisao ministar unutrašnjih

³ U ovom istraživanju koristimo terminologiju američkog lingviste Ejnara Haugena, prema kojoj pojam *vernakular* označava nerazvijeni (nестandardizovani) jezik, dok pojam *dijalekat* označava varijetet određenog standardnog jezika (Haugen, 1997: 344).

⁴ Nauka ne nudi opšteprihvaćenu definiciju pojma *standardni jezik*. Postoje uopštene definicije koje ga opisuju kao varijantu jezika koja je prošla kroz proces standardizacije (tokom koje je ona opisana u gramatikama i rečnicima). Ta varijanta se koristi u javnom diskursu (Finegan, 2007: 14), regionalno je neutralna (Jespersen, 1925: 78), odnosno predstavlja nadregionalnu varijantu jezika svih slojeva društva (Stedje, 2001: 222); nadregionalnost je čini različitom od dijalekata (regionalnih

poslova Aleksander Bah (*Alexander Freiherr von Bach*). Naime, on je Janu Kolaru (*Ján Kollár*) koji je od njega tražio arbitražu u sporu oko toga da li slovačke novine u Beču treba da izlaze na češkom ili nekom drugom jeziku poručio da se Slovaci prvo dogovore, pa tek onda dođu sa zahtevima, jer Kolar koristi jedan, Štur (*Ľudovít Štúr*) drugi a Hodža (*Michal Miloslav Hodža*) treći pravopis. Bah je odlučio da se formira komisija koja je donela odluku prema kojoj bi novine trebalo da izlaze na slovakizovanom češkom jeziku Kraljičke biblije koji je preimenovan u *staroslovenčina (staroslovački)* (Kamusella, 2009: 541). Tako će list pod nazivom *Slovenské noviny* izlaziti dva puta nedeljno od 1849. do 1861. godine. Aleksander Bah je potom 21. decembra 1849. godine za službeni jezik Slovaka u Monarhiji proglasio *staroslovački*.

Slovakizovani jezik Kraljičke biblije je od 1849. godine uveden i u školski sistem na teritoriji današnje Slovačke (Bakke, 1999: 143) pod istim nazivom *staroslovački*, i to na insistiranje Jana Kolara i Andreja Radlinskog (*Andrej Radlinský*), koji je taj jezik i kodifikovao (uslovno rečeno) 1850. godine udžbenikom *Prawopis slowenský s krátkou mluwnici (Slovački pravopis sa kratkom gramatikom)* (Kačala/Krajčovič, 2006: 40). Slovakizaciju češkog je ovaj autor opravdao prevelikim uticajem nemačkog na češki, dok je naziv *staroslovački* objasnio pretpostavkom da su češki i slovački u prošlosti imali istu osnovu bližu slovačkom jeziku. Martin Hatala (*Martin Hattala*) je, paradoksalno, u predgovoru za svoju gramatiku novog slovačkog jezika *Krátká mluvnica slovenská (Kratka slovačka gramatika)* (1852) komentarisao odluku vlasti da uvede češki jezik (odnosno *staroslovački*) u škole na teritoriji današnje Slovačke. Ovaj slovački lingvista je izrazio slaganje sa pretpostavkom da je to bilo potrebno, čak i da su se Slovaci dogovorili oko pravopisa, jer ne bi bilo dovoljno udžbenika slovačkog. Dodao je i to da je poželjno da svaki Sloven zna barem dva slovenska jezika (Hattala, 1852: iv).

Staroslovački jezik je Beč ukinuo tek 1861. godine (Švagrovský, 2010: 114). Dakle, čitavih dvanaest godina on je bio jedini zvanično priznati jezik koji je koristilo slovačko stanovništvo. Uprkos tome, ova činjenica se u slovačkoj stručnoj literaturi često ignoriše, a ponekad i netačno predstavlja: tako proslavljeni istoričar Dušan Kovač (*Dušan Kováč*) u svojoj monografiji posvećenoj istoriji Slovačke tvrdi da je posle revolucija 1848–49. godine *slovački jezik* postao jezik nastave (Kováč,

jezika), kao i sociolekata (jezika pojedinačnih slojeva društva). Dakle, standardni jezik natkriva dijalekte i sociolekte (Lewandowski, 1990: 1096) i u odnosu na njih je polivalentan (pokriva sve sfere društvenog života) i polifunkcionalan (raslojen je na funkcionalne stilove) (Kordić, 2010: 73–74). Neke definicije naglašavaju prestiž standardnog jezika zbog toga što je često zasnovan na govoru i pisanju obrazovanih ljudi (Crystal, 2008: 286), dok samo vrlo mali broj autora upozorava na činjenicu da je to i jezik institucija države (Leech/Deuchar/Hoogenraad, 1982: 7–8). Na osnovu svega navedenog je standardni jezik moguće definisati kao nadregionalni, polivalentni i polifunkcionalni standardizovani vernakular koji koriste institucije jedne države, odnosno njen obrazovni sistem i sredstva informisanja.

2010: 122), dok lingvisti Kačala (*Ján Kačala*) i Krajčovič (*Rudolf Krajčovič*) tvrde da se *staroslovački* jezik kao administrativni i jezik nastave u školama nije dugo zadržao (Kačala/Krajčovič 2006: 40), što ne odgovara istini. Eugen Paulini je čak utvrdio da su Slovaci odbacili *staroslovački* već 1848. godine (Pauliny, 1983: 195). Štaviše, prema periodizaciji Kačale i Krajčoviča gotovo ceo period koji oni nazivaju reformski (od 1852. do 1863. godine) (Kačala/Krajčovič, 2006: 61) zapravo je obeležen službenom upotrebom slovakizovanog jezika Kraljičke biblije pod nazivom *staroslovački*.

Međutim, taj *staroslovački* jeste bio jezik nastave i učio se u pojedinim slovačkim protestantskim školama sve do početka Prvog svetskog rata. Dalje, 1860. godine je slovakizovan jezik Kraljičke biblije odobren kao službeni jezik u 23 županije (uz nemački i mađarski), ali ta odluka nikada nije stupila na snagu zbog velikog pritiska sa mađarske strane (Kamusella, 2009: 551). Protestanti su novi slovački jezik, zasnovan na Hodžovsko-hatalovskoj kodifikaciji, počeli da uvode u udžbenike za svoje škole tek od 1857. godine (Hodža/Škultéty 2009: 283).

5. Hodžovsko-hatalovska reforma i slovačka jezička situacija do početka Prvog svetskog rata. U Požunu su se 1851. godine sastali sledbenici Bernolaka (*Anton Bernolák*), jezika Kraljičke biblije i Šturove kodifikacije, odnosno, pojednostavljeno, predstavnici protestanata i katolika. Upečatljiv utisak ostavio je Martin Hatala, koji je 1850. napisao delo *Grammatica linguae Slovenicae (Gramatika slovačkog jezika)* u kojem je predstavio sintezu Bernolakove i Šturove kodifikacije na temelju Hodžine kritike Šturovog pravopisa. Prihvatio je Šturov predlog da osnovica književnog jezika bude srednjoslovački dijalekat, ali je u ortografiju uveo etimološki princip. Štur je nevoljno pristao na Hatalina rešenja, dok su predstavnici katoličke inteligencije zauzvrat rešili da odustanu od upotrebe Bernolakove kodifikacije (tako posle 1851. godine više nije bilo izdanja na tom jeziku) (Kamusella, 2009: 550). To znači da su posle 1851. godine skoro sve katoličke publikacije izlazile na Hatalinoj kodifikaciji slovačkog jezika (Maxwell, 2009: 235). Slično je bilo i sa novinama: *Peštbudínske vedomosti* su se 1868. godine preselile u Martin, preimenovala u *Národné noviny* i koristile Hatalinu kodifikaciju, kao i listovi *Hlas* i *Prúdy* (Maxwell, 2009: 238, 247). Zato je moguće zaključiti da je do 1914. godine ta kodifikacija dominirala u slovačkoj publicistici (Maxwell, 2009: 250).

Martin Hatala je dobio zadatak da dovrši reformu Šturove kodifikacije, što je on i uradio pomenutom gramatikom *Slovenská mluvnica* iz 1852. godine, čije je štampanje kasnije finansirala Matica slovačka (Rolková, 2007: 67–68; Maxwell, 2009: 239). Hodžovsko-hatalovska reforma je uvela etimološki princip i tako približila slovačku drugim slovenskim ortografijama. Eliminirani su oblici iz češkog koji su bili nefunkcionalni i bez osnove u živom jeziku (npr. *ruce*, *cirkve*, *jich*), kao i tipični srednjoslovački elementi kao što su: a) *dobruo*, b) dug instrumental *-mí*,

-*amí*, i c) oblici *robiu* i *sadnuv*. Zauzvrat su uvedeni elementi kao što su: *ä, l', iu* i *é*, koji su prisutni i u savremenom standardnom slovačkom jeziku (Muziková, 2009: 470–72). Udžbenik za škole radikalno reformisanog Šturovog jezika je izašao tek 1864. godine pod nazivom *Slovenská mluvnica pre gymnázia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenie hlavných škôl (Slovačka gramatika za gimnazije, realke, preparandije i više odseke glavnih škola)*. Autor je bio katolik Franjo Mraz (*Fraňo Mráz*), koji je modifikovao Hatalinu kodifikaciju (uvedo je oblike u dativu *ruke* umesto *ruce* i u genitivu *od sluhu* umesto *od sluhy*). Njegova gramatika je u školama korišćena do Cambelove (*Samuel Czambel*) gramatike *Rukovät spisovnej reči slovenskej (Rukovet slovačkog književnog jezika)* 1902. godine.⁵ Međutim, tek je pravopis Vaclava Važnog (*Václav Vážný*) *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931) (*Pravila slovačkog pravopisa*) postao prvi zvanično kodifikovan priručnik koji je korišćen u školama (Kačala/Krajčovič, 2006: 130, 134).

Ipak, katolički kler je u prvim godinama posle Hodžovsko hatalovske reforme i dalje bio podeljen: jedni su čitali časopis *Slovenskje pohľadi* koji je koristio nereformisan Šturov jezik, dok su drugi podržavali novu kodifikaciju. Tokom Bahovog apsolutizma jedino su katoličke *Katolícke noviny pre obecny ľud* izlazile na reformisanom Šturovom jeziku. Još zanimljivije je to da je veliki deo katoličkog klera nastavio da koristi jezik Kraličke biblije na kojem je izlazio i časopis *Cyrill a Method*, čak i nakon 1852. godine, kada je njegovo izdavanje ponovo pokrenuo katolički biskup Štefan Mojzes (*Štefan Moyzes*), kasnije prvi predsednik Matice slovačke (Hodža/Škultéty, 2009: 281–82). Matica slovačka je prihvatila Hodža-Hatala kodifikaciju, promovisala je i koristila sve do svog zatvaranja 1875. godine.

Slovačka publicistika i književnost na novom slovačkom jeziku su neposredno pre rata bile ograničene na malobrojnu intelektualnu elitu (Maxwell, 2009: 251). Samuel Cambel je u predgovoru za spomenutu gramatiku *Rukovät* (1902) upozorio čitaoce koji ne poznaju srednjoslovački dijalekat (vernakular) na to da se pripreme za njegov tekst čitanjem novijih časopisa i knjiga (pošto u školi ne mogu da nauče taj jezik) i da izbegavaju čitanje na češkom zbog drugačijeg pravopisa i izgovora (Czambel, 1902: iii). Slovački nije u potpunosti standardizovan ni posle 1918. godine (Kamusella, 2009: 138), iako je martinski uzus kodifikovao Cambel (*Rukoväti* 1915. i 1919. godine) uz pomoćne modifikacije Jozefa Škultetija (Kačala/Krajčovič, 2006: 100).

6. Uticaj birokratije u monarhiji na jačanje slovačkog partikularizma u Ugarskoj. Nacije u centralnoj i jugoistočnoj Evropi nisu kontinuirane ranijih etničkih zajednica (King, 2001; Norton, 2007; Maxwell 2009), pa je zato klasifikacija jezika krajem 18. i početkom 19. veka ključna za formiranje nacija u Habzburškoj monarhiji (Stergar/Scheer, 2018: 577). Lingvisti i drugi naučnici odigrali su u njoj značajnu

⁵ Kao zanimljivost navodimo podatak da je isti Franjo Mraz bio autor i gramatike mađarskog jezika (Kačala/Krajčovič, 2006: 97–98).

ulogu, ali ni udeo države u tom procesu ne sme da bude zanemaren (Stergar/Scheer, 2018: 578). Iako je Jozef II uveo nemački kao standardni jezik, njegova birokratija je podržavala standardizacije drugih jezika radi lakše komunikacije sa stanovništvom koje nije govorilo nemački. Radilo se o čistom pragmatizmu, bez bilo kakve svesne pomoći u kultivisanju kulture jezika i naroda (Stergar/Scheer, 2018: 578).

Iako su glavni deo posla u standardizaciji jezika odrađivali lingvisti, država je imala ulogu arbitra (Stergar/Scheer, 2018: 579). Najveći broj standardnih jezika je *priznat* (na taj način što je dobio status carskog jezika) 1849. godine: nemački, italijanski, mađarski, češki, poljski, rutenski, slovenački, srpsko-hrvatski (oba pisma) i rumunski. Kasnije je dodat i slovački (odnosno slovakizovani češki pod nazivom *staroslovački*), dok hebrejski, jidiš i frijulski nisu nikada stekli taj status (Stergar/Scheer, 2018: 579). Odabir ovih jezika je, naravno, bio potpuno arbitraran (izostavljen je moravljanski jezik koji je imao zasebnu književnu tradiciju u odnosu na češki) (Stergar/Scheer, 2018: 579). Međutim, država je priznavanjem jezika priznala i legitimizovala neke nacionalizme, dok je druge sputavala (Stergar/Scheer, 2018: 580).

Što se obrazovnog sistema tiče, nije bilo važno samo to na kom je jeziku realizovana nastava, već i to da su đaci bili izloženi dejstvu nacionalnih propagandi koje su bile posledica različitih školskih programa u zavisnosti od etnolingvističke grupe kojoj su pripadali (Stergar/Scheer, 2018: 582). Služenje vojske u Monarhiji postalo je obavezno od 1868. godine; iako je vojska trebalo da razvije osećaj lojalnosti dinastiji i Monarhiji, ona je isto tako vršila lingvističku klasifikaciju ljudi na taj način što je bilo određeno deset jezika regimente: hrvatski ili srpski, češki, nemački, mađarski, italijanski, poljski, rumunski, rutenski, slovački i slovenački. Važilo je pravilo da ukoliko više od jedne petine vojnika govori određenim jezikom, taj jezik postaje jezik komande regimente (Stergar/Scheer, 2018: 583). Iako je vojnik imao obavezu da zapamti oko osamdeset komandi na nemačkom jeziku, lingvistička klasifikacija je u glavama vojnika stvorila čvrstu vezu između jezičke i nacionalne pripadnosti (Stergar/Scheer, 2018: 583).

7. Popisi kao osnovni instrument Monarhije za definisanje naroda i jezika.

Služenje vojske, obavezno školovanje i popisi (koji su počeli da se sprovode u isto vreme kada su i nacionalni i nacionalistički pokreti jačali), uticali su na nacionalnu pripadnost mnogo većeg broja ljudi od štampe, udruženja i političkih partija (Stergar/Scheer, 2018: 582, 584). Države nastale rasparčavanjem Austrougarske posle Velikog rata u najvećoj meri odgovaraju lingvističkoj klasifikaciji iz 1849. godine (Stergar/Scheer, 2018: 586). Čak je i podela češki-slovački i srpski-hrvatski dokumentovana u lingvističkoj podeli Monarhije, pošto su slovački, srpski i hrvatski bili navođeni kao zasebni jezici u okviru popisa i vojne službe u Ugarskoj (Stergar/Scheer, 2018: 586).

Međunarodni statistički kongres je 1860. godine zaključio da je pitanje koje se tiče jezika fakultativno, dok ga je već 1873. godine preporučio prilikom sprovođenja popisa. Na osnovu te preporuke je Austrougarska kategoriju *jezik* u popis prvi put uvela 1880. godine. Austrijski statistički zavod se, u duhu liberalizma, odlučio da ne pita stanovništvo za *Muttersrpache* (maternji jezik), već *Umgangssprache* (najčešće korišćeni jezik stanovništva) (Hobsbawm, 1990: 99–100), dok su u Ugarskoj od ispitanika tražili da navedu maternji jezik (Bakke, 1999: 199). Još preciznije, u Ugarskoj je 1880. godine prilikom popisa beležen maternji, a kasnije (1900 i 1910. godine) je uz maternji ispitanik navodio i dva jezika koja je najviše koristio. U Austriji se od početka realizacije popisa pitanje odnosilo na jezik u dnevnoj upotrebi (taj podatak je davala glava domaćinstva i moguće je bilo izabrati samo jedan jezik) (Judson, 2016: 309–310). Izjašnjavanje o jeziku na popisu je tako postalo izvanredno važno političko pitanje, stoga su nacionalisti ulagali dosta energije i sredstava da ubede ljude u to da na popisu izaberu određeni jezik, što je posebno bilo važno u oblastima sa etnički i jezički mešovitim stanovništvom (Judson, 2016: 311). Nove okolnosti su iziskivale i inventivna rešenja kojima je bilo potrebno prikriti činjenicu da stanovništvo ne govori *narodnim* ili *državnim* jezikom: u Ugarskoj su to stanovništvo zaveli kao Mađare koji ne govore mađarski, a u Grčkoj, na primer, kao slavofone Grke (Hobsbawm, 1990: 97).

Na popisima u zapadnom delu Monarhije je od 1880. godine ispitanik mogao da izabere samo jedan od ovih jezika kao svoj *Umgangssprache* (što znači da je bilingvalnost bila isključena kao mogućnost): nemački, češko-moravljansko-slovački, poljski, rutenski, slovenački, srpsko-hrvatski, italijanski-ladino, rumunski ili mađarski (Stergar/Scheer, 2018: 580). Tako je stvorena iluzija da Monarhiju čini devet etnolingvističkih nacija (Stergar/Scheer, 2018: 580). U Ugarskoj je od 1880. godine klasifikacija ponuđenih jezika bila slična kao u Austriji, s tim što je slovački bio naveden kao zaseban jezik i što su ponekad srpski i hrvatski navođeni odvojeno (Stergar/Scheer, 2018: 581). Preciznije, srpski i hrvatski su bili jedan jezik na popisima od 1880. do 1910. godine, kada su navedeni kao dva različita jezika (Varga, 2014: 968). U oba dela Monarhije su ispitanici često navodili da govore *kranjski*, *slovenski* (jezik svih Slovena), *saksonski*, *švapski*, *jidiš*, *landler* ili jednostavno *unsere Sprache* (*naš jezik*) (Stergar/Scheer, 2018: 581). Odabir etnolingvističke pripadnosti ispitanika je kasnije uticao na njegovo školovanje, pravo glasa i druge okolnosti (Stergar/Scheer, 2018: 585).

Slovački narod i jezik (u svim svojim formama) nisu igrali beznačajnu ulogu u statističkim kategorijama Ugarske. Prema popisu iz 1900. godine, u istočnom delu Monarhije je živelo malo preko dva miliona Slovaka. Činili su oko deset posto stanovništva i bili većina u sedam županija koje su zauzimale 22.380 kvadratnih kilometara, pri čemu su oni činili i više od jedne trećine stanovništva u još sedam županija; pored toga je preko dvadeset hiljada Slovaka živelo u Budimpešti (Seton-Watson, 1908: 3, 11).

8. Zaključak. Birokratija Monarhije je zajedno sa naporima pripadnika slovačkog narodnog pokreta učvrstila poziciju slovačkog partikularizma u okviru Ugarske. Slovensko stanovništvo u Gornjoj Ugarskoj je u terminologiji popisa u drugoj polovini 19. veka dobilo naziv koji je bio drugačiji od onog kojim je označavano slovensko stanovništvo zapadno od reke Morave. To znači da je na planu jezičke situacije i službeno zaživela podela na Čehe i Slovake, odnosno na češki i slovački jezik, i to uprkos odsustvu opšteprihvaćene kodifikacije slovačkog. Iako većinom ruralno, slovačko stanovništvo je svojim brojem i teritorijom koju je zauzimalo počelo da igra značajnu ulogu u planovima čeških i mađarskih političara, posebno tokom Prvog svetskog rata. Najednom je nešto preko dva miliona Slovaka postalo ključni element interesovanja političara koji će stvoriti Čehoslovačku – Tomaša Garika Masarika.

Literatura

- Bakke, E. (1999). *Doomed to Failure? The Czechoslovak Nation Project and the Slovak Autonomist Reaction; 1918-38*. [Doctoral dissertation]. Department of Political Science, University of Oslo.
- Cohen, G. B. (2007). Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867-1914 (pp. 241–278). *Central European History* 40 (2). Cambridge University Press.
- Czambel, S. (1902). *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell.
- Finegan, E. (2007). *Language: Its Structure and Use* (5th ed.). Thomson Wadsworth.
- Hattala, M. (1852). *Krátka mluvnica slovenská*. Prešpork.
- Haugen, E. (1997). Language Standardization. In N. Coupland, A. Jaworski (Eds.). *Sociolinguistics. Modern Linguistics Series* (pp. 341–352). Palgrave.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press.
- Hodža, M., Škultéty, J. (2009). *Polemika o československom rozkole*. Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Jászi, O. (1929). *The Dissolution of Habsburg Monarchy*. Chicago University Press.
- Jespersen, O. (1925). *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*. Harvard University Press.
- Judson, P. M. (2016). *The Habsburg Empire: A New History*. Harvard University Press.
- Kačala, J., Krajčovič, R. (2006). *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Matica slovenska.

- Kamusella, T. (2009). *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Palgrave Macmillan.
- King, J. (2001). The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond. In: Bucur, Maria, Wingfield, Nancy M. (Eds.). *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present* (pp. 112–152). Purdue University Press.
- Kordić, S. (2010). *Jezik i nacionalizam*. Durieux.
- Leech, G., Deuchar, M., Hoogenraad, R. (1982). *English Grammar for Today: A New Introduction*. Macmillan Publishers Ltd.
- Lewandowski, T. (1990). *Linguistisches Wörterbuch*. Quelle und Meyer.
- Maxwell, A. 2009. *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. I. B. Tauris & Co Ltd.
- Muziková, K. (2009). Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny od Ľ. Štúra po S. Czambela. In: M. Ološtiak, M. Ivanová, L. Gianitsová Ološtiaková (Eds.), *Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. Kolokvia mladých jazykovedcov*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 468–475.
- Norton, C. (2007). Nationalism and the Re-Invention of Early-Modern Identities in the Ottoman-Habsburg Borderlands. *Ethnologia Balkanica*, 11, 79–101.
- Orton, L. (1978). *The Prague Slav Congress of 1848*. East European Quaterly.
- Rolková, N. (2007). *Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady*. Kancelária Národnej rady SR.
- Sperber, J. (2005). *The European Revolutions, 1848–1851*. Cambridge University Press.
- Stedje, A. (2001). *Deutsche Sprache gestern und heute*. Wilhelm Fink Verlag.
- Stergar, R., Scheer, T. (2018). Ethnic Boxes: The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers*, 46 (4). Cambridge University Press, 575–591
- Švagróvský, Š. (2010). Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou). *Slovenská reč*, 75 (2), 97–116.
- Tejlor, A. Dž. P. (2001). *Habzburška monarhija 1809–1918. Istorija austrijske carevine i Austrougarske*. Clio.
- Seton-Watson, R. W. (1908). *Racial problems in Hungary*. A. Constable & Company Ltd.

Marko Stojanović

**VPLYV BYROKRACIE V HABSBUERSKEJ MONARCHII NA DEFINOVANIE ETNICKÝCH
SKUPÍN A JAZYKOV PO ROKU 1848 – SLOVENSKÝ KONTEXT**

Resumé

Príspevok sa usiluje overiť východiskovú tézu, že byrokracia habsburskej monarchie do značnej miery vniesla poriadok do slovenskej jazykovej situácie a definovala osobitosť postavenia Slovákov v rámci Uhorska, keďže slovanské obyvateľstvo v Hornom Uhorsku dostalo v druhej polovici 19. storočia názov, ktorý bol odlišný od pomenovania obyvateľstva v dnešných Čechách. Pracuje tiež s predpokladom, že v tomto kontexte začalo slovenské obyvateľstvo zohrávať významnú úlohu v plánoch českých a maďarských politikov, najmä počas prvej svetovej vojny. V oblasti jazykovej situácie sa etablovalo oficiálne stanovené rozdelenie na Čechov a Slovákov, teda na češtinu a slovenčinu, a to napriek absencii všeobecne akceptovanej kodifikácie slovenského spisovného jazyka.

Kľúčové slová: byrokracia, habsburská monarchia, sčítanie ľudu, Slovensko, slovenský spisovný jazyk

Marko Stojanović

**THE INFLUENCE OF THE BUREAUCRACY IN THE HABSBUERG MONARCHY
ON THE DEFINITION OF ETHNIC GROUPS AND LANGUAGES
AFTER 1848 – THE SLOVAK CONTEXT**

Summary

This paper analyses the premise that the bureaucracy of the Habsburg Monarchy largely introduced order in the field of the Slovak linguistic situation and defined the position of Slovak distinctiveness within Hungary since the Slavic population in Upper Hungary in the second half of the 19th century received a name that was different from the one denoting the population in today's Bohemia. It also introduces the assumption that in such a context, the Slovak population began to play a significant role in the plans of Czech and Hungarian politicians, especially during the First World War. In the field of the linguistic situation, there was an officially established division into Czechs and Slovaks, i.e. Czech and Slovak language, despite the absence of a generally accepted codification of the Slovak literary language.

Keywords: bureaucracy, Habsburg monarchy, census, Slovakia, Slovak literary language